

УДК 579:923 Тульчинська (447.74)

**В.О. Іваниця, Т.В. Бурлака, Н.Г. Юргелайтіс, Т.В. Гудзенко,
Г.А. Кожанова, Л.Б. Котлярова**

Одеський національний університет імені І.І. Мечникова,
вул. Дворянська, 2, Одеса, 65082, Україна, тел.: 8 (0482) 68 79 64,
e-mail: v_ivanit@net.ua

ПАМ'ЯТІ ПРОФЕСОРА В.П. ТУЛЬЧИНСЬКОЇ

Стаття присвячена 100-річчю від дня народження видатного вченого-мікробіолога, члена-кореспондента АН України, професора Віри Петрівни Тульчинської (31.07.1907 – 27. 05.1994). Спектр наукових інтересів В.П. Тульчинської був надзвичайно широким і торкався актуальних проблем медичної, загальної, водної мікробіології, вірусології, екології та охорони навколишнього середовища. В.П. Тульчинська 32 роки (з 1951 по 1983 рр.) займала посаду завідувача кафедри мікробіології і вірусології Одеського державного університету імені І.І. Мечникова.

К л ю ч о в і с л о в а: історія мікробіології, В.П. Тульчинська, Одеський університет.

Віра Петрівна була однолюбом у науці, із студентських років вона захопилася мікробіологією і присвятила їй усе своє життя. На примірнику своєї книжки “Морські бактерії служать людині” (1974 р.) Віра Петрівна зробила напис: “Со студенческих лет занимаясь бактериологией, я не устаю удивляться открывающимся под микроскопом мирам, которые населяют разнообразные микроорганизмы» [12].

Віра Петрівна Тульчинська народилася 31 липня (13 серпня) 1907 року в м. Казані в родині службовця, батько — Тульчинський Петро Степанович був лікарем-фармацевтом, мати — Тульчинська Анна Семенівна.

Після успішного закінчення жіночої гімназії В.П. Тульчинська вступила до Казанського університету на медичний факультет, де навчалася протягом трьох років, а потім до Казанського Ветеринарного Інституту. Свою наукову діяльність вона почала ще у студентські роки, під керівництвом академіка М.П. Тушнова займалася імунологічними проблемами мікробіології.

Одразу після закінчення Казанського Ветеринарного Інституту В.П. Тульчинська почала свою трудову діяльність. Вона працювала на периферії практичним ветлікарем (м. Агріз Татарської АРСР, 1929 — 1930 рр.); керівником лабораторії по дослідженню на сибірку (м. Семипалатинськ, 1930 — 1932 рр.). Протягом 1932 — 1936 років В.П. Тульчинська працювала науковим співробітником Казанського НДІ Наркомзему Татарської АРСР. Там вона виконала низку досліджень, присвячених імунології бруцельозу, а також методам культивування та імунології віспяного вірусу. Останні дослідження стали матеріалом кандидатської дисертації молодого вченого. Дисертацію “Культивирование вируса оспы” на здобуття ступеня кандидата наук В.П. Тульчинська захистила під керівництвом професора Н.П. Рухлядева у Казанському Ветеринарному Інституті у 1935 році. Опонентами на захисті дисертації були професори М.Н. Верещагін, К. Боль та Н.П. Руфінський.

Понад півстоліття життя і праці В.П. Тульчинська присвятила вищій школі. З 1936 року вона перейшла на викладацьку роботу у вищий навчальний заклад. Працювала завідувачем кафедри мікробіології Киргизького сільськогосподарського інституту з 1936 по 1941 рік у м. Фрунзе. У цей період вона виконала докторську дисертацію, присвячену мінливості туберкульозних бактерій. Докторську дисертацію на тему «Материалы к учению о туберкулезных палочках (экспериментальные исследования)» В.П. Тульчинська, захистила на відкритому засіданні Вченої ради Казанського Ветеринарного інституту у лютому 1940 року. Опонентами на захисті докторської дисертації були провідні спеціалісти з питань мікробіології та імунології професори Б.Л. Мазур та С.І. Афонський. Після успішного захисту дисертації В.П. Тульчинській було присвоєно ступінь доктора біологічних наук.

З 1941 по 1942 рік В.П. Тульчинська працювала завідувачем відділу Інституту епідеміології та мікробіології Наркомзему Киргизької РСР; з 1942 по 1945 рік — завідувачем кафедри мікробіології та ветсанекспертизи Киргизького сільськогосподарського інституту. У період з 1945 по 1948 роки В.П. Тульчинська суміщає завідування кафедрами мікробіології Білоцерківського та Одеського сільськогосподарських інститутів.

Керуючи кафедрою мікробіології Одеського сільськогосподарського інституту, В.П. Тульчинська в широкому аспекті виконує наукові дослідження, присвячені актуальним питанням мікробіології та імунології бруцельозу, туберкульозної інфекції, фагоцитозу та іншим проблемам.

Визнанням наукових заслуг професора Віри Петрівни Тульчинської стало обрання її 2 липня 1948 року членом-кореспондентом АН УРСР (відділення біохімії і теоретичної медицини). З цього часу наукова діяльність В.П. Тульчинської тісно пов'язана з Українською академією наук.

Кафедру мікробіології Одеського державного університету професор В.П. Тульчинська очолила у 1951 році. Розширення тематики досліджень, введення нових спецкурсів в навчальний процес віднайшли своє відображення і в назві кафедри. За ініціативи професора В.П. Тульчинської у 1963 році кафедра мікробіології була перейменована і отримала сучасну назву — кафедра мікробіології і вірусології. В.П. Тульчинська керувала навчальною та науково-дослідницькою роботою кафедри до 1983 року; з 1984 року по 1994 рік вона працювала на посаді професора кафедри мікробіології і вірусології.

У кожної людини є головні риси, які вирізняють її серед інших. Ми, хто багато років знали В.П. Тульчинську, підкреслили б її життєвську мудрість і сильний, вольовий характер. Безсумнівно, ці якості вченого і педагога вищої школи (понад п'ять десятиліть нараховує її викладацький стаж) сприяли призначенню Віри Петрівни проректором з наукової роботи у дуже складний для вищої школи період з 1951 по 1954 роки. Їй багато хто з ветеранів університету вдячні були за ту допомогу і підтримку, яку вона надала своїм колегам у ті непрості часи, що було не тільки виявом порядності, але й громадської сміливості.

Згадуючи складні для біологів часи — початок 50-х років минулого століття, професор Р.О. Файтельберг у своїй книзі “Пережитое” [15] писав: «Професор В.П. Тульчинская возглавила кафедру микробиологии. Знаком был с нею еще по совместной работе в Одесском сельскохозяйственном институте, в котором она заведовала кафедрой микробиологии, а я — кафедрой физиологии животных. В сотрудничестве с ней мы выполнили несколько научных работ. Довольно часто на ее долю выпадала трудная задача — рассказывать на собрании ученых то об «открытиях» Бошняна, то об «открытиях» Лепешинской, в которые она сама не верила. Что и говорит, положение более чем не завидное».

Віра Петрівна багато і з захопленням, як на лекціях в студентській аудиторії, так і в особистих бесідах говорила про мікробіологію — її історію, сучасний стан і перспективи розвитку цієї науки; про мікроорганізми, про які Віра Петрівна говорила: «Мы знаем так много и так мало». Вона обожнювала імена Іллі Ілліча Мечникова та Луї Пастера, часто промовляла ім'я великого француза на французький манер.

Віра Петрівна добре знала історію розвитку мікробіології в Одеському (Новоросійському) університеті, шанувала пам'ять корифеїв-природодослідників та своїх попередників. В статті, присвяченій видатному вченому Я.Ю. Бардаху, опублікованій в журналі “Микробиология” (1959), В.П. Тульчинська писала: “(...) Получивши приват-доцентуру по бактериологии (1895 г.), Бардах первый в России вводит бактериологию, как самостоятельную дисциплину на естественном отделении Физико-математического факультета”. Таким образом, он впервые создает в университете самостоятельную доцентуру по микробиологии, впоследствии преобразованную в кафедру микробиологии. (...) Только Я.Ю. Бардаху удалось добиться введения курса микробиологии в Новороссийском университете” [11].

Спектр наукових інтересів В.П. Тульчинської був надзвичайно широким і торкався актуальних проблем медичної, загальної, водної мікробіології, вірусології, екології та охорони навколишнього середовища. Її наукова інтуїція визначала багатогранність дослідницької діяльності. Нові наукові напрямки захоплювали цю натхненну людину і часом навіть шкодили темам, де вона досягла певних успіхів, як це було, наприклад, з інфекційними захворюваннями сільськогосподарських тварин (профілактика, діагностика і лікування бруцельозу), імунологічними проблемами

ветеринарної мікробіології тощо. Тільки з цих проблем нею було опубліковано близько 70 наукових праць, у тому числі монографія “Бруцеллєз сільськогосподарських тварин и меры борьбы с ним» [1].

Відданість мікробіології, глибокі знання спеціальності і літератури цього предмета, знання особливостей і тонкощів навчального процесу і кафедральної наукової роботи, з залученням до неї студентів-мікробіологів, сприяли забезпеченню широкого фронту дослідницької роботи на кафедрі, а вихованці кафедри після закінчення університету були завжди бажаними на виробництві, у школі, у науці.

Крім проблеми класичної мікробіології, а потім і вірусології, на кафедрі під керівництвом В.П. Тульчинської проводилися дослідження пов'язані з діяльністю мікроорганізмів у природі, з антимікробною активністю вищих наземних рослин і гідробіонтів. Захопившись проблемою фітонцидів, після знайомства з професором Б.П. Токіним, Віра Петрівна виконала низку досліджень, котрі знайшли відображення у понад двох десятках наукових праць. Практичні питання застосування фітонцидної активності вищих рослин знайшли відображення у книзі “Растения — против микробов», яка мала три видання [13].

Так само із захопленням, зацікавившись проблемою біопшкодження, Віра Петрівна, разом з колективом кафедри, взялася за дослідження, які мали практичне значення. На кафедрі були розроблені методики визначення та підвищення грибостійкості синтетичних та природних матеріалів. Отримані результати були запроваджені в суднобудівельній, радіотехнічній, харчовій та інших галузях промисловості, де застосовувалися ці матеріали.

Особливого значення надавала Віра Петрівна дослідженням з екологічної тематики, захисту навколишнього середовища, зокрема, захисту моря від забруднення нафтою та нафтопродуктами, морській мікробіології в цілому. Дослідженнями з морської мікробіології вона захопилася завдяки відомому мікробіологу, чл.-кор. АН СРСР М.А. Красильникову.

Ще з часів чорноморських експедицій академіка Б.Л. Ісаченко Чорне море стало своєрідним “науковим полігоном” для декількох поколінь морських мікробіологів. Професором В.П. Тульчинською спільно із співробітниками кафедри було здійснено понад 50 експедицій в північно-західній частині Чорного моря, в Одеській затоці та чорноморських лиманах, в дельті Дунаю. Виконано низку досліджень з морської мікробіології. Вивчалася мікробна населення північно-західної частини моря, дельти Дунаю, Азовського та Білого морів. За результатами досліджень були складені мапи мікробного населення Чорного, Азовського та Білого морів.

Було розгорнуто дослідження по вишукуванню і вивченню нових біологічних речовин серед біоценозів морських організмів і мікробів Чорного моря та прилеглих водоймищ. Результатами цих досліджень встановлено, що багато мікроорганізмів, виділених із водоростей, води і безхребетних, що живуть у ній (краби, креветки, устриці, губки), синтезують вітаміни групи В, екзоамінокислоти та антибіотичні і ростові речовини.

Виділені мікроби-продуценти біологічно-активних речовин, а також водорості були використані В.П. Тульчинською та її співробітниками в умовах птахофабрики для підкорму курчат з метою підвищення їх продуктивності.

Наукові роботи представлені на міжнародних конгресах: IX Міжнародному — по мікробіології, XII Міжнародному — по птахівництву, VII Міжнародному — біохімічному. Ці та нові результати досліджень були темами доповідей на XI Міжнародній конференції “Лімнологічні дослідження Дунаю” (1967 р., Київ); на симпозиумах, присвячених вивченню Чорного та Середземного морів (1973 р., Севастополь) та з марікультури (1982 р., Київ), в якому брали участь японські вчені;

на IV з'їзді мікробіологів України (1975 р., Київ); на XI Тихоокеанському науковому конгресі (1979 р., Хабаровськ); на конференції "Океан" (1983 р., Владивосток).

Разом із своїми учнями професор В.П. Тульчинська розробила новий напрям — біологічний моніторинг морського середовища. Вперше було запропоновано нові методи біологічного контролю якості водного середовища на токсичність і мутагенну активність з використанням організмів різних трофічних рівнів: бактерій, водоростей, культури клітин теплокровних і холоднокровних тварин.

Велику увагу науковців і практиків привертала роботи В.П. Тульчинської з біотехнології охорони навколишнього середовища. Цикл досліджень з розробки способу очистки промислових стічних вод іммобілізованими бактеріями-деструкторами має практичне застосування.

Тематика морської мікробіології знайшла відображення не тільки в низці наукових публікацій професора В.П. Тульчинської, але і в науково-популярній книзі "Морські бактерії служать людині" [12], яка адресована широкому колу читачів. Популяризації знань у сфері мікробіології професор В.П. Тульчинська надавала великого значення.

Наукову діяльність — Віра Петрівна постійно підкреслювала це і на засіданнях кафедри, і в особистих бесідах із співробітниками та аспірантами, — необхідно розглядати невідривно від педагогічного процесу: навчання і виховання, долучення студентів до дослідницької роботи буквально з перших курсів. Педагогічна діяльність В.П. Тульчинської була надзвичайно плідною, вона присвячувала їй багато часу, віддавала свій талант і майстерність лектора і користувалася заслуженою повагою і пошаною студентів.

Віра Петрівна з повагою ставилася до студентів та аспірантів, бачила в кожному із них особистість. На кафедрі спеціалізувалися студенти-іноземці. Вони представляли широку палітру географії планети: з Монголії, Куби, В'єтнама, Гвінеї, Малі, Нігерії, Індії, Польщі, Болгарії тощо. Знання, набуті на кафедрі, образно кажучи, поширювалися по всьому світу. Багато студентів-іноземців, у тому числі і аспірантів, після закінчення навчання на кафедрі мікробіології і вірусології Одеського університету поїхали на батьківщину з великим запасом знань. Це дало їм можливість обіймати керівні посади в державних і приватних наукових та навчальних установах своїх країн.

Протягом багатьох років В.П. Тульчинська була членом проблемних рад АН СРСР, секції генетичних аспектів проблеми "Людина і біосфера" при ДКНТ СРСР, входила до складу делегації УРСР на Міжнародній конференції ЮНЕСКО з питань екології (Монтевідео). Її науково-громадська діяльність отримала визнання з боку широкого кола громадськості.

В.П. Тульчинська мала творчі контакти з відомими вченими — Б.П.Токіним, М.А. Красильниковим, В.Г. Дроботько, Є.І. Квасніковим, М.С. Єгоровим, В.В. Смірновим та іншими. Вона запровадила традицію на проведення великих наукових форумів, які організовувала кафедра. Так, було проведено з'їзд гідробіологів, засідання робочих груп ДКНТ СРСР з біотестування, Першу Всесоюзну методичну школу з мікробіологічного моніторингу природних вод разом з Інститутом океанології (м. Москва), низку засідань та конференцій з проблем біопешкодження. Багато цікавих та важливих заходів було проведено у творчій співдружності з провідними академічними та галузевими інститутами, навчальними закладами, у тому числі Хімізії АН СРСР (м. Москва), Інститутом мікробіології і вірусології АН України, Інститутом колоїдної хімії та хімії води АН України, Київським державним університетом імені Тараса Шевченка, Московським державним університетом імені М.В. Ломоносова, Інститутом антибіотиків (м. Москва) — всього не перерахувати.

Поєднуючи наукову та педагогічну діяльність В.П. Тульчинська створила наукову школу. Серед її учнів 4 доктори наук та 36 кандидатів, її творчий доробок налічує більше 270 наукових праць, вона співавтор робіт, на які одержано авторські свідоцтва.

Наукова та громадська праця Віри Петрівни мала велике визнання. Вона була почесним членом Всесоюзного мікробіологічного товариства, Українського мікробіологічного товариства, членом редакційної ради "Мікробіологічного журналу" АН України, членом Одеського обласного та міського виконавчих комітетів.

За плідну наукову та педагогічну діяльність Віра Петрівна Тульчинська була нагороджена орденом "Знак пошани", ювілейними медалями Луї Пастера, Д.К. Заболотного, "За доблесну працю", срібними та бронзовими медалями ВДНГ.

Про Віру Петрівну є низка публікацій у енциклопедіях, бібліографічних збірниках, періодичних виданнях [2 — 10, 15].

Віра Петрівна не обмежувала своїх інтересів наукою, якій була віддана — мікробіологією. Вона постійно була в курсі політичних подій як в країні, так і за кордоном. Добре знала і любила класичну літературу, живопис, поезію. У неї було непогане зібрання книг з афоризмами, вона часто цитувала їх. У своїх науково-просвітницьких роботах, розрахованих на масового читача, вона вважала їх обов'язковою і важливою справою вченого і ставилася до такої роботи так само серйозно і ретельно, як і до наукових публікацій (10, 12, 13), Віра Петрівна часто цитувала відомих вчених ХХ та минулих століть, причому не тільки медиків та біологів.

Віра Петрівна цікавилася життям своїх студентів, співробітників, переймалася особистими і побутовими проблемами та негараздами і допомагала у їх вирішенні. Співробітники та учні Віри Петрівни, яким випадала честь бути разом з нею учасниками симпозіумів, конференцій, засідань, бачили, як привітно, радісно зустрічали її всюди, виявляли повагу і шанування усі присутні.

На кафедрі мікробіології і вірусології Одеського національного університету імені І.І. Мечникова нині наряду з новими науковими напрямками розвиваються ті, які започаткувала професор В.П. Тульчинська.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Бруцеллёз сельскохозяйственных животных и меры борьбы с ним.* — К.: Изд-во АН УССР, 1950. — 36 с.
2. *Віра Петрівна Тульчинська: до 60-річчя з дня народження та 40-річчя наукової, педагогічної і громадської діяльності* // Мікробіол. журн. — 1968. — Т.20. вип.1. — С.92-93.
3. *Вера Петровна Тульчинская: к 80-летию со дня рождения В.П. Тульчинской* // Микробиол. журн. — 1987. — Т. 49, №6. — С. 100.
4. *Гудзенко Т.В., Кожанова Г.А.* Член-корреспондент АН Украины Тульчинская Вера Петровна // Видные ученые Одессы. — Вып. 3, к 200-летию г. Одесса. — Одесса, 1993. — С. 10-13.
5. *Іваниця В.О., Юргелайтіс Т.В., Бурлака Т.В.* Мікробіологія в Одеському національному університеті імені І.І. Мечникова (1865 — 2003). — Одеса: Фенікс, 2004. — С. 20 — 22.
6. *Історія Одеського університету (1865 — 2000).* — Одеса: Астропринт, 2000. — С. 124.
7. *Професори Одеського університету.* — В 4-х т. — Одеса: Астропринт, 2000. — Т. 4. — С 246 — 250.
8. *80-річчя члена-корреспондента АН УРСР В.П. Тульчинської* // Вісн. АН УРСР. 0 1987. — № 8. — С. 100. Тульчинська Віра Петрівна // Укр. рад. енцикл. — К., 1962. — т.14. — С. 588.
9. *Український радянський енциклопедичний словник.* — 1968. — Т.3. — С. 385.
10. *Українська радянська енциклопедія* — 2-е вид. — К., 1984. — Т. II. кн.І. — С. 385.
11. *Тульчинская В.П.* Преподавание Я.Ю. Бардахом общей микробиологии (бактериологии) и его научная деятельность в Новороссийском университете // Микробиология.— 1959. — т. XXVIII, в. 1.— С. 140 — 143.
12. *Тульчинская В.П.* // Химическая деятельность микроорганизмов. — М. : Знание, 1978. — 63 с.

13. *Тульчинська В.П.*, Короткий Р.М. Морські бактерії служать людині. — К.: Наукова думка, 1974. — 96 с.
14. *Тульчинська В.П.*, Юргелайтис Н.Г. Растения против микробов. — К.: Урожай, 1975, 2-е изд. — 1987. — 94 с.
15. *Тульчинская Вера Петровна* // Биологи: Биограф. справ. — К., 1984. — С. 630 — 631.
16. *Файтельберг Р.О.* «Пережитое». — Одесса: Маяк, 1991. — С. 44.

**В.А. Иваница, Т.В. Бурлака, Н.Г. Юргелайтис, Т.В. Гудзенко,
Г.А. Кожанова, Л.Б. Котлярова**

Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова,
ул. Дворянская, 2, Одесса, 65082, Украина, тел.: 8 (0482) 86 79 64,
e-mail: v_ivanit@net.ua

ПАМ'ЯТИ ПРОФЕССОРА В.П. ТУЛЬЧИНСЬКОЇ

Реферат

Статья посвящена 100-летию со дня рождения выдающегося ученого-микробиолога, члена-корреспондента АН Украины, профессора Веры Петровны Тульчинской (31.07.1907 — 27.05.1994).

Спектр научных интересов В.П. Тульчинской был чрезвычайно широким и касался актуальных проблем медицинской, общей, водной микробиологии, вирусологии, экологии и охраны окружающей среды. В.П. Тульчинская 32 года (с 1951 по 1983 гг.) работала заведующей кафедрой микробиологии и вирусологии Одесского государственного университета имени И.И. Мечникова.

К л ю ч е в ы е с л о в а: В.П.Тульчинская, история микробиологии, Одесский университет.

**V.O.Ivanytsya, T.V. Burlaka, N.G. Yurgelaitis, T.V. Gudzenko,
G.A. Kozhanova, L.V. Kotlyarova**

Odesa National Mechnykov University, Dvoryanska str., 2, Odesa, 65082, Ukraine, tel.: 8 (0482) 68 79 64, e-mail: v_ivanit@net.ua

IN MEMORY OF THE PROFESSOR V.P. TULCHYNSKA

Summary

The article is devoted to the centenary of the prominent scientist-microbiologist, corresponding member of NAS of Ukraine professor Vera Petrivna Tulchynska (31.07.1907 — 27.05.1994).

The spectrum of scientific interests of V.P. Tulchynska was extremely wide and dealt with Medical, General and Water Microbiology, Virology, Ecology and Environmental Protection. V.P. Tulchynska has worked for 32 yeas (1951 — 1983) as the Head of the Chair of Microbiology and Virology of Odesa State University after I.I. Mechnykov.

K e y w o r d s: V.P. Tulchynska, history of Microbiology, Odesa University.

